

תמצית

הדמוקרטיזציה של המסורת המדינית היהודית –

משנתו המדינית של הרב חיים הירשנזון ומקורותיה התורניים

The Democratization of the Jewish Political Tradition –

Rabbi Chaim Hirschensohn's Political Thought and its Jewish Sources

מאת ד"ר שיעה רוטברג

מבוא

הרב חיים הירשנזון (הרח"ה, 1857-1935) פיתח סינתזה תורנית-דמוקרטית מעמיקה ומקיפה תוך כדי התמודדות עם השאלות ההלכתיות וההגותיות שעלו על הפרק בעת התחדשות הלאומיות היהודית בארץ ישראל. בימינו הולך וגובר העניין בחקר מפעלו של הרח"ה, ובשנים האחרונות הוקדשו כמה מחקרים לשיטתו. המחקר הנוכחי שונה מרוב המחקרים האלה, שביקשו בעיקר למקם את הרח"ה בהגות ובפסיקה של העידן החדש, בכך שהוא פונה בראש ובראשונה אל מקורות שיטת הרח"ה במקרא ובתלמוד, בראשונים ובאחרונים. מן המחקר עולה כי שיטת הרח"ה, על אף חדשנותה ונועזותה, מושרשת היטב במקורות המוקדמים והמאוחרים של המסורת התורנית. המחקר מתמקד בחשיפת המגמות הרחבות במחשבה ובפרשנות של הרח"ה אשר מלכדות את פסיקותיו ופירושי הרבים והמגוונים לכדי שיטה רחבה וקוהרנטית, ובהבלטה של המקורות והזרמים שאותם הוא אימץ ופיתח, עיצב וחדש, על מנת לגלף את שיטתו מתוך חומרי מקורות התורה.

חלק א': אוטונומיה

חלק זה דן במידת האוטונומיה הליברלית, כאידיאל וכמציאות מדינית, שמאפיינת את מדינת הרח"ה. **הפרק הראשון** מציג את תפישת האוטונומיה הליברלית של הרח"ה באופן רחב ועוסק בחשיבות השכל בשיטתו, הן בנוגע להבנת מה הם החיים הטובים עבור בני אדם והן בנוגע להבנת תכליותיה המדיניות של התורה. כמו כן, בהקשר הזה מוצע ניתוח של מקורותיו במסורת הפילוסופית הימי ביניימית, ובמיוחד בנוגע לרמב"ם, לרס"ג ולריה"ל.

הפרק השני עוסק בתפישת המשפט הטבעי של הרח"ה וביחס בינה לבין תפישתו בנוגע למצות דינים ולמצות שופטים. כאן נפרשת ביתר פירוט שיטת הרח"ה ומקורותיה בנושא תולדות התיקון המדיני באומות ובישראל, ובזיקה בין תיקון זה לבין השכל. הפרק עוסק גם בניחות של הסימוכין לטענת הרח"ה שהתורה מכירה במשפט הטבעי הרציונלי והאוניברסלי, ודן בספרות המחקר אודות שאלה זו. דיון מיוחד מוקדש לזיקה שבין הרח"ה לבין שפינוזה ומנדלסון בהקשר הזה. כמו כן, נידונים מקורותיו של הרח"ה, בעיקר בין הראשונים אך גם בין האחרונים, בגיבוש שיטתו אודות מצות דינים, מצות שופטים, והקשרים בין לבין המשפט הטבעי.

הפרק השלישי דן באופן שבו שיטת הרח"ה בנוגע למהותו ולמקורו של הכלל דינא דמלכותא דינא (דד"ד)

משתלבת בתפישת האוטונומיה שלו בכלל ובתפישת המשפט הטבעי שלו בפרט. הפרק ממקם את הרח"ה בים ההלכה העוסק בכלל דד"ד. כמו כן, נבחן הקשר הרעיוני בין הכלל דד"ד לבין מצות דינים ומשפט המלך בשיטת הרח"ה, ומוצעת השוואה בין הרח"ה לבין הרמב"ם בנוגע לנושאים אלה. כמו כן, הדיון ממקם את הרח"ה בזרם פרשני התופש את הכלל דד"ד בהקשר של הצורך האנושי האוניברסלי בתיקון המדיני.

הפרק הרביעי עוסק במהלך של הרח"ה אותו אני מכנה "קידוש המרחב המדיני". הדיון נסוב על היחס של הרח"ה לפעילות האוטונומית של הנהגת הישוב היהודי בזמנו ולפעילות העתידה להיות בבית המחוקקים הישראלי הדמוקרטי על פי שיטתו. הפרק מדגיש כי הרח"ה מתייחס לפעילות זו, אף כשהיא מנוגדת לדינים הפוזיטיביים של התורה, כאל מקצוע קודש לכל דבר. בהקשר הזה מוצע דיון בזיקה שבין הרח"ה לבין הקבלה, ריה"ל, רני"ק, חכמי חיבת ציון והראי"ה קוק ובאופן שבו הוא מגייס את הדגשים של הזרם הריה"ל-קבלי לטובת "קידוש המרחב המדיני". מוצעת גם ביקורת על כך שהיבטים קבליים ומיסטיים אלה של משנת הרח"ה לא זכו לביטוי הולם במחקר שהוקדש לו עד כה.

חלק ב': ריבונות

חלק זה עוסק בתפישת הריבונות הדמוקרטית של הרח"ה שהיא במידה רבה תיאוריה של הסמכות המדינית הלגיטימית. **במבוא** לחלק זה מוצעת הטענה שחוקרי הרח"ה טעו בייחסם אליו תפישה שעל פיה רק החכמים ישתתפו בבחירות בישראל, בעוד שהאמת היא ששיטת הרח"ה מחייבת בחירות דמוקרטיות כמקובל במדינות המערב.

הפרק הראשון עוסק בעיקרי תפישת הריבונות הדמוקרטית של הרח"ה במסגרת ניתוח תפישתו בדבר "ברית העם". מתגלה שמושג זה, המוצע לכאורה כפרשנות למקרא, משקף לאמיתו של דבר קריאה משכנעת של זרמים חשובים בהגות ובהלכה היהודיים, ובעיקר בנוגע לדיון של הראשונים במקור לסמכות הקהל ובשיח ההלכתי סביב סמכות בית הדין, מהות הסמיכה והליך חידושה. **הפרק השני** עוסק בעמדת הרח"ה המחייבת בחירות דמוקרטיות כמקובל במערב ובמקורותיה של עמדה זו, בעיקר אצל הנצי"ב וחכמי הציונות הדתית.

חלק ג': חירות

חלק זה, המופיע כולו ב**פרק ז'**, עוסק במשנת החירויות הליברליות של הרח"ה. הפרק פותח בראיות לכך שהרח"ה דגל בקיומן של חירויות ליברליות במדינה התורנית שהוא חזה, כמקובל במדינות הדמוקרטיות. לאחר מכן נערך דיון ביסודות ההגותיים של עמדת הרח"ה עם דגש מיוחד על העמימות והקשיים שבהם. מוצע גם ניתוח של פרשנות הרח"ה לסדרה ארוכה של אמצעי כפייה שמופעלים על פי ההלכה כנגד החוטאים והעבריינים למיניהם. לבסוף נידון האופן שבו הרח"ה מאמץ ומפתח את הזרם ההלכתי המנתב את מושג "האונס התודעתי" אל מול הטיפול ביהודים החורגים מדרכי התורה. כאן מוצע גם ניתוח של היחס שבין הרח"ה לבין חכמים אחרים הנמנים על זרם זה כגון הרמב"ם בפירושו למושג "תינוק שנשבה", הרמב"ן, הבנין ציון והחזון אי"ש.

חלק ד': אזרחות

חלק זה עוסק בתפישת האזרחות הדמוקרטית של הרח"ה. **המבוא** משרטט את העקרונות הרחבים של שיטת האזרחות של הרח"ה ומבליט כיצד הוא חוצב מחומרי מסורת התורה "מעמד אזרחי" המקביל ל"מרחב המדיני התורני". **פרק ח'** עוסק בשיטת הרח"ה בנוגע לאזרחות נשים. כאן הרח"ה הרחיק לכת וגיבש שיטה הלכתית, המבוססת בחלקה על זרם פרשני המתועד בספרות הראשונים, לפיה האישה כשרה למשול, לדון ואפילו למלוך. מעבר לניתוח מקורות שיטת הרח"ה בתלמוד, בראשונים ובאחרונים כבשאר הפרקים, מועלית השערה שהרח"ה נקט בשיטה נועזת זו לא על מנת לבסס את שוויונה האזרחי של האישה בלבד, שהרי היו בפניו דרכים 'קלות' יותר לעשות זאת מבחינה הלכתית, אלא כדי לעצב מחדש את השיח ההלכתי אודות מעמד האישה בדורו. **הפרק התשיעי** עוסק באזרחות חילונים. כאן אנו עוסקים בתחום "הבדיעבדי" היחיד בחזון המדינה היהודית של רח"ה, אך גם כאן הרח"ה מצליח לעצב תפישה דמוקרטית משכנעת של אזרחות "פושעים" אלה על ידי הבלטה של מקורות וזרמים המייחסים ערך תורני רב למרכיבים הלאומיים והאתניים של הזהות היהודית. נידונה השפעתם של חכמי חיבת ציון שניכרת היטב בדברים אלה. בנוסף, בפרק זה נידונו גם השלכות החילון, אשר גבר באופן קיצוני לאחר ימי הרח"ה, על שיטתו וחזונו של הרח"ה אודות המדינה היהודית.

הפרק העשירי והאחרון עוסק באזרחות לא יהודים. על אף שהרח"ה לא פיתח שיטה שלמה בהקשר זה, מובאות הראיות לכך שהוא גרס כי לא יהודים יזכו לאזרחות שוויונית במדינה היהודית. כמו כן, נערך דיון בנקודות הדמיון הרבות, וגם בניגודים, שבין עמדות הרח"ה בנוגע ללא יהודים לבין שיטת המאירי.

סיכום

לאור האופי המסועף ורובי הפרטים והפרשנויות של גוף העבודה, מוצע בסוף המחקר סיכום החוזר ומסכם את עיקרי שיטת הרח"ה, מהלכיה ומקורותיה, על פי הפרשנות שהוצעה לה במהלך המחקר.